

Алимова К.Т.

**КЫРГЫЗ ЭЛИНЕ ИСЛАМ ДИНИ МЕНЕН КАТАР АНЫН
БААЛУУЛУКТАРЫНЫН ТАРАЛЫШЫ**

Алимова К.Т.

**РАСПРОСТРАНЕНИЕ ИСЛАМА И ЕЕ ЦЕННОСТЕЙ
В КЫРГЫЗСКОМ НАРОДЕ**

К.Т. Alimova

THE SPREAD OF ISLAM AND ITS VALUES IN THE KYRGYZ PEOPLE

УДУ.:28(575).2:130.123.4

Макалада кыргыз элине ислам дининин жана анын баалуулуктарынын таралышы иликтенди. Ислам дин катары гана тарабастан, элди, коомду нравалык жактан тарбиялоого көмөктөш болгон. Бул жагынан алганда ислам дини кыргыз элинин жашоосуна, тарыхына жана философиясына өзүнүн оң таасирин тийгизген.

Негизги сөздөр: ислам, Куран, сунна, намаз, Мекке, Медина, мечит, медресе, садака, орозо.

В статье было исследовано распространение ислама и его ценности в кыргызском народе. Ислам распространился не только как религия, но и помог в нравственном воспитании людей. В этом плане ислам положительно повлиял на жизнь, историю и философию кыргызского народа.

Ключевые слова: ислам, Коран, сунна, намаз, Мекке, Медина, мечеть, медресе, закят, ураза.

In the article distribution of islam and his value was investigational in the kyrgyz people. An islam spread not only as religion but also helped in moral education of people. In this plan an islam positively influenced on life, history and philosophy of the kyrgyz people.

Key words: Islam, Koran, sunna, namaz, Mekke, Medina, mosque, medrese, zakyat, uraza.

Ислам дини дүйнөдөгү үчүнчү дин катары VII к. Аравияда пайда болгон. Ислам дининин негиздөөчүсү тарыхый инсан-ыйык Мухаммед а.с.в. болуп эсептелет. Исламдын негизги ыйык китеби – араб тилинде жазылган Куран. Андагы 114 сүрөөнүн 90 «Меккеден», 24 сүрөөсү «Мединадан» жаралган деп эсептелинип, бардыгы 6636 аяттан турат [10].

Ислам дининин жаралышына, андан мурда жаралган диндердин таасири болгон, алар: христиан дини, иудаизм жана зороастризм. Исламдын догмалык негизи, негизинен, 200-300 жылдын ичинде калыптанып, X к. философиялык система катары калыптанган [9].

Курандын негизинде Суннада исламдын беш тартиби аныкталат. Булар биринчиден, кудай бирөө, Мухаммедди кудайдын ыйык элчиси катары таануу; экинчиден, күнүгө беш маал намаз окуу; үчүнчүдөн, садага (закят) кылуу; төртүнчүдөн, жылына бир жолу орозо кармоо; бешенчиден, Меккеге ажылыкка баруу.

Ислам динин жайылтууда арабдар Иранды он беш жылда багындырса, Орто Азияны бир кылымдан ашык убакытта багындырган [9]. Биздин оюбузча

мындай көрүнүштүн негизги себептери болуп, Орто Азия элдеринин араб экспансиясына өтө катуу туруштук беришкендигинде болсо керек. Дагы бир токтоло кетүүчү тарыхый абал, ошол кездеги Араб мамлекеттүүлүгүнүн, башкаруучулугу өнүгө элек жана Араб халифатынын саясий таасир этүү даражасы жок болгон.

«Мухаммеддин с.а.в. жолун жолдоочулар – халифтер Абу-Бекр, Омар, Осман кыска мөөнөттө кошуна өлкөлөрдү багындырганга жетишкен. Бул багындыруулар ыйык Мухаммеддин «жашыл желеги» астында жүргүзүлгөн. Алардын кошуна мамлекеттерди Византия жана Саманиддерди багындырып алуусу оңойго турган. Себеби жергиликтүү элдер феодалдардын эзүүсүнөн чарчап, коргонууга деле эч кандай мүмкүнчүлүктөрү калган эмес. Ошентип, ислам араб элинин улуттук дини катары жаралып, бат эле дүйнөнү, анын ичинде Борбордук Азия мамлекеттерин багындыра алган. VII-IX кк. ислам дини араб халифатында үстөмдүк кыла баштаган, бул убакытта Испаниядан баштап, Борбордук Азия жана Индиянын кээ бир жерлерине чейин тараган.

Ислам дини Кыргызстандын аймагында X к. караханийлердин тушунда мамлекеттик дин катары кабыл алынса да, элдин арасына таралышы узакка созулган. Талып Молдонун айтымына караганда ислам дини кыргызга 400 жыл чамалуу илгери кирген [7]. XVI к. Кыргыздарды бириктирүүдө чоң роль ойногон Мухамед Кыргыздын ислам динин кабыл алышы, кыргыздар арасында исламдын таралышын бекемдеген.

Ислам дининин түбөлүктүү орноп калышы, Алтын Ордого исламдын таралышы менен байланыштуу. XIV к. экинчи жарымы - XV к. тарых көрсөткөндөй, өзгөчө Амир Темирдин, андан кийин Улугбектин бийлигинин учурунда ислам дининин позициясы күчүнө кирген. Андан аркы ислам динин калыптанышын, же болбосо кыргыз элине таралышын араб миссионерлеринин ишмердиги менен байланыштырабыз. С.М. Абрамзон белгилегендей өзгөчө кыргыздардын жашоосуна ислам дининин терең тамырлап калыптанышына, кыргыздардын социалдык-экономикалык, саясий катнашынын Фергана өрөөнүндө орношу толук мүмкүндүк түзгөн [1].

Өзгөчө, исламдын кыргыздардын жашоо-турмушуна сүнгүп кириши Кокон хандыгынын тушунда

жүргөн. Андан аркы кыргыз элинин өнүгүшүндө же болбосо XIX к. Россиянын Борбордук Азияны өзүнө каратуу саясатына туш келген.

XIX к. Россиянын Кыргызстанды басып алгандан кийин исламдын абалы россиялык бийликтин мамилесине байланыштуу болуп, ал мамиле өзгөрүлүп турган. Колониялаштыруунун башында падышалык бийлик калктын диний жашоосуна кийлигишкен эмес [1]. Андан да исламдаштырууга бир топ артыкчылыктар берилген. Анткени, лоялдуу мусулман духовенствосунун жардамы менен социалдык-саясий процессти көзөмөлгө алуу жеңил болгон. Ушул максатта падышалык бийлик тарабынан чөлкөмгө Волга боюнан татарлар көчүрүлүп келген. Так ушул мусулмандар Борбордук Азия элдеринин арасында падышалык бийлик идеяларды таратат деп үмүт арткан. Бирок Орто Азияны басып алган соң бийлик, татарлардын таасири менен ал жерде жадилдик кыймыл пайда болуп, жыйынтыгында чөлкөмдө саясий маданияттын түптөлүшүнө бир топ таасир этет деп, аларды кууп чыккан [7].

Жалпысынан алганда, колониалдык бийлик ислам фактору орчундуу экенин түшүнүп, мусулмандардын диний ишенимдерине жолтоо болгон эмес. Бирок ислам мамлекеттин көзөмөлүнө алынган.

Калкты исламдаштыруу Борбордук Азиянын бардык чөлкөмдөрүндө бирдей болгон эмес. Алар ар кандай тарыхый шартта өткөн, ар түрдүү формалар жана ыкмалар: мажбурлоо, агартуучулук иштери, исламды кабыл алгандарга жакшы шарттарды түзүп берүү жана аларга жеңилдиктерди берүү менен коштолгон. Андан сырткары исламдаштырууда элдер ар кандай социалдык-экономикалык өнүгүү шартындагы аймактарда болгон. Арабдар басып алган айрым областтарда уруулук мамилелер үстөмдүк кылган (Казакстан, Кыргызстан), ал эми башка аймактарда (Өзбекстан, Тажикстан) феодалдык мамилелер өнүгө баштаган, андагы кээ бир элдер дыйканчылык менен алектенсе, кээ бирлери көчмөндөр болушкан.

Исламдаштыруу отурукташкан калктын арасында бир топ ийгиликтүү жүргөн, ал эми көчмөндөр арасында тарыхый абалга ылайык исламдашуу процесси башкачараак формада өткөн. Бул жерде исламдын негизи өнүгө алган эмес, болгону тышкы формасы гана кабыл алынып, ислам “тиричилик” же “элдик” мүнөздө болгон, анткени мусулманчылыктын күнүмдүк культтук формаларын жана салттарын колдонуу менен гана чектелген.

Ошондуктан, ислам көчмөндөрдүн арасында туруктуу абалда болгон эмес. Бул исламды таратуудагы жана бекемдөөдөгү дайым аракетте болгон институттарды: мечит, медресени куруу көчмөндөр арасында кыйынга тургандыгы менен түшүндүрүлөт.

Ислам дин жана цивилизация катары көчмөн элдердин жашоосуна кардиналдуу жана принципаалдуу өзгөрүүлөрдү киргизе алган эмес. Алар өздөрүнүн каада-салттары жана дүйнө таанымдары менен жашашкан.

Көчмөн дүйнөгө кириши менен ислам уруулук түзүлүштөгү коомдун идеологиясы, сырттан келген

ар кандай көзөмөлдү жокко чыгарган көчмөндөрдүн жашоо образы менен бет келген. Анда мамлекеттүүлүктүн жоктугу өз ролун ойногон, болбосо борбордук бийликтин өкүлдөрү, бийликтегилер биринчи кезекте ислам дининин жардамы менен өз бийлигин чыңдашмак. Мусулман мыйзамдарын жана башкаруу формаларын көчмөндөрдүн начар кабыл алышы, алардын каада-салттары, башкаруу системасы жана принциптери алардын аң сезимине, көчмөндүүлүк ой жүгүртүүсүнө дал келбестен, алардын жашоосуна, талаптарына жооп бербегендиги менен түшүндүрүлгөн.

Бүтүндөй аймакты, өзгөчө көчмөн элдерди исламдаштырууда, Ясавия, Накшбандия сыяктуу суфилик агымдар чоң роль ойношкон [5]. Бул көчмөндөр чөйрөсүндө исламга чейинки салттуу культтук элементтер менен суфилик ислам түшүнүктөрүнүн ийкемдүү айкалышуусу ортодаксалдуу исламдын артыкча таасирин аныктады. Башка мусулман чөлкөмдөрүнөн айырмаланып, Суфилик бир туугандык Борбордук Азияда ересь салдары катары эсептелбеген, расмий жана “элдик” исламдын ортосунда так бөлүнүү болгон эмес. Борбордук Азиядагы исламдаштыруу процесси башка аймактардан, бул жерде узак убакыт ар түрдүү диндер – бутпарастан, дүйнөлүк диндерге чейин (христианчылык, индуизм, иудаизм, буддизм) болгондугу менен айырмаланган. Ислам Борбордук Азия элдеринин байыркы диний ишенимдерин толук сүрүп чыгара алган эмес жана алар менен катар жашоосун улантып келген. Ошондуктан, Борбордук Азия мусулман дүйнөсүнө өзүнө таандык маданий өзгөчөлүктөрү менен кирген. Бирок Борбордук Азиядагы исламдын башкы өзгөчөлүгү, биздин көз карашыбызда синкретизм болуп эсептелет.

Арабдар ислам таралган чөлкөмдөрдөгү элдердин маданиятынын өнүгүшүнө да бир топ таасир эткен. Ислам менен бирге Чыгыш менен Батыштын байыркы маданиятына негизделген араб-мусулман маданияты да келген. Перс, сириялыктардын (арамейлер), Борбордук Азия элдеринин, иудейлердин, ошондой эле эллинисттик – рим маданиятын мурастарынын басымдуу бөлүгүн өздөштүрүп, кайра иштеп чыгуу менен арабдар көркөм адабиятта, филология, тарых, география, математика, астрономия, медицина, логика, философия тармактарында, ошондой эле архитектурада, орнаменттик искусстводо жана көркөм кол өнөрчүлүгүндө чоң ийгиликтерге жетишкен.

Ислам дүйнө жүзүнүн ар кайсы жерлерине жайылуу менен бирге көптөгөн коом үчүн керектүү адеп-ахлактык нормаларды да тараткан. Окумуштуу М.А. Усмановдун айтуусу боюнча: «Ислам коомдо көптөгөн позитивдүү, керектүү нормаларды жашоого киргизип, адамдардын жашоосунда моралдык-нравалык нормалардын үлгүсү катары кабыл алынган» [11]. Демек, ислам дини жалгыз гана дин катары тарабастан, элди, коомду нравалык жактан тарбиялоого көмөктөш болгон. Бул жагынан алганда ислам дини кыргыз элинин жашоосуна, тарыхына, социалдык-философиясынын калыптанышына өзүнүн оң

таасирин тийгизген. Бул ойду тарыхчы окумуштуу Т.Чоротегин да караханийлер доорундагы Махмуд Кашкаринин мурасын иликтөөдө бекемдеген [12].

Ошондой эле ойду философ окумуштуу С.М. Мукасов да айткан: «Ислам жөн гана дин болбостон, өзгөчө адамдарды тарбиялоочу фактор катары эсептелинет» [8].

Ал эми, орто кылымдагы Жусуп Баласагындын, Махмуд Кашгаринин жана башка ойчулардын эмгектеринин өзөгүн диний-нравалык проблемалар түзгөн. Алар диндин адамды тарбиялоодогу өзгөчө потенциалын жакшы түшүнүшкөн. Ал потенциал руханий-нравалык адамдын калыптанышы менен байланышкан, диндин өзүнүн жолдору менен ишке ашырыла турганын белгилеген. Демек, орто кылымдагы ойчулдардын түшүнүгү боюнча диндин негизги функциясы коомдук жошоодо - «адамдарды тарбиялоо, окутуу, жана башкаруу» - болгон [8].

В.В. Бартольддун аныктамасы боюнча: «Негизинен, исламдын таасири орто кылымдагы кыргыздарга руханий жактан таасири өтө аз болгон» [2]. Ал эми, ислам динин көчмөн калктардын арасында Борбордук Азия жана Казакстанда таркатууда эң негизги роль Ахмед Ясавиге (Хазрет-Султан-аль-Арифинге) таандык. Түрк элдеринин арасында Ахмед Ясави, Мухаммедден кийинки ыйык адам катары эсептелинген. Ал эми, анын көрүстөнү жайгашкан Түркстан шаары түрк дүйнөсүндө экинчи Мекке катары каралат. «Ахмед Ясавиге таандык түрк тилинде (чагатай) жазылган «Хикмет» китеби мусулман дүйнөсүндө абдан баалуу [5].

Ислам дининин таралышы менен араб тили да колдоого ээ болуп, ал илимдин, маданияттын тилине айланган. Окумуштуу К.Б. Жаркибаев: «Абу Наср аль-Фараби орто кылымдагы прогрессивдүү араб тилиндеги окумуштуу энциклопедист катары Орто Азия жана Казакстанга руханий маданиятты таркатуучу болуп эсептелет», – деп белгилеген [4].

Адабияттар:

1. Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. - Фрунзе, 1990.
2. Бартольд Б.Б. Двадцать лекций по истории турецких народов Средней Азии // соч. в 9 т. т.5. - М.: 1968.
3. Валиханов Ч.Ч. Записки о киргизах // Собр. Соч. в 5 т. т.2. - Алмата, 1985.
4. Жаркибаев К.Б. Аль-Фараби. - Алмата, 1997.
5. Иванов В., Трофимов Я. Религии Казахстана. - Алмата, 1999.
6. Киятин В., Акунов А.А. Исламское возрождение в Республиках Центральной Азии (по материалам зарубежных исследований) // Центральная Азия и Культура мира №1-2 (8-9). - Б., 2000, С. 18-29.
7. Кыргыздар санжыра, тарых, мурас, салт / Түзгөн К.Жусупов. - Б., 1991.
8. Мукасов С.М. Традиции социально-философской мысли в духовной культуре кыргызского народа. - Бишкек, 1999.
9. Табышалиева А. Вера в Туркестане. - Бишкек, 1993.
10. Токарев С.А. Религия в истории народов мира. - М., 1964.
11. Усманов М.А. Распространение ислама и его роль в истории Средней Азии. - Ташкент, 1991.
12. Чороев (Чоротегин) Тынчтыкбек. Тарых илиминин доктору окумуштуулук даражасын алууга жазылган диссертациянын авторефераты. - Бишкек, 1998.

Рецензент: д.и.н., и.о. профессора Жоошбекова А.Р.